

Mardin Mimarlık Mirasında Mimarbaşı Lole'nin Rolü

İzzetin Kutlu¹

ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek²

ORCID: 0000-0002-9810-8727

Öz

Mardin'in tarihi dokusu üzerinde en belirgin etkiyi bırakan figürlerden biri olan Ermeni asıllı Mimarbaşı Lole, 19. ve erken 20. yüzyılda birçok önemli eserin inşaa sürecinde aktif rol üstlenmiş ve onarım süreçlerinde yer almıştır. Çalışma, Mardin'in çok katmanlı tarihi dokusu içerisinde yer edinmiş bir yapı ustasının, günümüze kadar ulaşmış ve kendisine atfedilmiş eserlerinin detaylı bir belgelemesini yapmayı amaçlamaktadır. Mimarbaşı tarafından inşa edilen veya onarımı gerçekleştirilen eserleri tespit etmek ve inşaa pratiğini ortaya koymak amacıyla dört aşamalı bir yöntem kullanılmıştır. İlk aşamada literatürden elde edilen veriler doğrultusunda kendisine atfedilen eserler belirlenmiştir. İkinci aşamada Mardin tarihi dokusunda bu eserlerin çevresi ile kurduğu ilişkinin tespiti için harita oluşturulmuş ve üçüncü aşamada özelliklerine göre tablolaştırılmıştır. Son aşamada, ardışık bir yaklaşımla eserler ve özellikleri incelenmiş ve inşaa pratiğinin zaman içinde nasıl evrildiğine dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Kentin farklı alanlarında konaklar, kiliseler, eğitim ve idari yapıların da arasında yer aldığı birçok eserde etkin rol aldığı görülmüş ve bölgede belirli bir mimari ve kültürel formasyonun mevcutta yer aldığı, Lole tarafından ortaya konan formasyonun bunun dışında olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimarbaşı Lole, kültürel miras, Osmanlı mimarlığı, yerel mimari

¹ Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: izzetinkutlu@artuklu.edu.tr

² Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1456731

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 710 - 746

The Role of Mimarbaşı Lole in the Architectural Heritage of Mardin

İzzettin Kutlu³

ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek⁴

ORCID: 0000-0002-9810-8727

Abstract

Mimarbaşı Lole, one of the most significant figures in Mardin's historical heritage, played an active role in the construction and repair of many major monuments between the 19th and early 20th centuries. The study aims to provide a detailed documentation of the buildings of a craftsman who has taken a place in the historical heritage of Mardin. A four-stage method was used to identify the built or repaired buildings and to reveal his construction practice. First, the monuments associated with him were determined in line with the data obtained from the literature. Second, a map was prepared to determine the relationship between these monuments and their surroundings in the city. Third, they were categorized and presented in a table according to their features. In the last, the monuments and their qualities were analyzed in a sequential approach and also evaluations on how the construction practice evolved over time were included. It was observed that Lole had an active role, including mansions, churches, educational and administrative buildings in different areas of the city. It was concluded that a specific architectural and cultural formation already exists in the region, and that the construction by Lole is not an exception to this formation.

Keywords: *Mimarbaşı Lole, cultural heritage, Ottoman architecture, vernacular architecture*

³ Research Assist. Dr., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,

E-mail: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

⁴ Research Assist., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,

E-mail: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

Giriş

Fiziksel anlamda yerleşim yeri içerisinde yön, mesafe ve konum tanımlamak adına bir referans noktası niteliğine sahip olan eserler, sosyal anlamda yerel halkın aidiyet duygusunun pekiştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Lynch, 2010, s. 15). Özellikle çokkültürlü birikime sahip yerleşimlerde yer alan mimari üretimler, dönemlerine ait üslupları yansıtması ve şehir dokusunun oluşturulması bakımından önemli rollere sahiptirler. Anadolu'da çokkültürlü birikime sahip yerlerden biri olan Mardin'in de gerek mimari zenginliği gerekse farklı dönemlerde inşa edilmiş değerlere sahip oluşu, kenti çok katmanlı bir çalışma alanı halinde ele almayı gerekli kılmıştır. Çerme (2008), tarihi Mardin dokusunun bütünsel bir incelemesiyle ilgili, Mardin tarihinin, kültürünün ve en önemlisi mimarisinin ideolojik veya subjektif bir bakış açısı ile birlikte belgelere dayalı bir şekilde de ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Mardin kentinin kuruluşuna dair kesin bir tarih olmamakla birlikte şehir hakkındaki belgelenmiş ilk kayıtlar, dördüncü yüzyıla dayanan Bizanslı tarihçi Amminaus Marcellinus'a aittir (Alioğlu, 2000). Tarih boyunca çeşitli toplumsal hareketler ve istilaların etkisi altında kalmış ve her yeni dönemde katmanlar halinde yeniden inşa edilmiştir (Günenç ve Divleli, 2012). Zamanla, kentin varoluşu bu katmanların birbiriyle iç içe geçmişliği ve ayırt edilemezliği üzerinden tanımlanmıştır. Bu tanımlama temelinde Mardin'in dokusunun kökenine yönelik verilerin belirsizliklerinden kaynaklanmaktadır. Yapılaşmaya dair ilk bilgilerin giriş kapıları üzerinde yer alan kitabelerden elde edilmesi ve bu kitabelerin zamanla tahrip olması, tarihine dair kesin bilgilerin elde edilememesine neden olmuştur. Tarihi dokunun geçmişine ilişkin gerçekleştirilen tespit çalışmalarında Alioğlu (2000), dönemleri birbirinden ayırmak için incelemelerde bulunmuştur. Günenç ve Divleli (2012) çalışmalarında, tarihi dokunun varoluş sürecine dair bilgileri ele alıp oluşumundaki aktörlere değinmiştir. Yeşilbaş (2018), Mardin'deki ticari faaliyetlerin tarihine ve mekânlar arasındaki dönemsel farklılıklara odaklanırken, Dinç (2021) imar ve inşa faaliyetlerinin İslam etkisi ile tarihi mekânlara nasıl yansıdığına dair gözlemlerine yer vermiştir. Akgül (2022) ise tez çalışmasında, tarihi gelişim sürecini kronolojik sırayla ele almış ve bölgede eğitim alanındaki inşa faaliyetlerini dönemsel farklılıklarına göre analiz etmiştir. Bu çalışmalar ışığında Mardin tarihi dokusunun oluşma süreci hakkında dönemsel, kesin bir ayrıma

gidilemeyeceğini, ancak eserler özelinde gerçekleştirilen araştırmalar ve yorumlamalarla tarihinin ilişkin bilgilere erişilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Kentlerin tarihine ilişkin analiz yapmak, toplulukların zamanla nasıl geliştiğinin, değiştiğinin ve dönüştüğünün anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Araştırma ve mimari eserlerin incelenmesi süreçleri ile birlikte teknik, malzeme, üslup vb. inşa özellikleri ile hangi döneme ait olduğu hakkında tespitler veya yorumlamalar gerçekleştirilebilmektedir. Bu süreçte önemli mimarlar/yapı ustaları ve eserleri, kentlerin fiziksel ve kültürel peyzajını şekillendirme konusunda kritik bir role sahiptir. Bir yapı ustasının veya mimarın kente sağlayabileceği katkıların ne derece önemli olabileceği ve kent ile inşai işlerde aktif rol alan aktörlerin birlikte özdeşleşebileceği Gaudi ile Barcelona'da (Permanyer ve Levick, 1998), Mimar Sinan ile İstanbul'da (Avşın Güneş, 2013), Frank Gehry ile Bilbao'da (McNeill, 2011) ve Otto Wagner ile Viyana'da (Frisby, 1997; Değirmenci ve Pilehvarian, 2018) görülebilmektedir. Mardin'de ise bu etki, kentin önemli noktalarındaki inşa ettiği eserleri ile Ermeni yapı ustası Lole⁵ tarafından yaratıldığı söylenebilir.

Lole'yi anlamlandırabilmek için, içine doğduğu kültürel coğrafyadaki zanaat/mimarlık terminolojilerine ve ima edebileceği toplumsal gerçekliklerin ne olabileceğine dair bazı saptamalar yapmak anlamlı olacaktır. Çünkü bugünkü dünyaya hiç benzemeyen bir evrenden konuşabilmek için o çağın kültürel evreninde dolaşmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Lole'nin konumunun ve rolünün anlaşılması amacıyla döneminin mimarlık terminolojisi irdelenmelidir. Çağının zanaat/mimarlık terminolojisindeki müphemlik ve bugüne neredeyse hiç benzememe halinin, Osmanlı inşa faaliyetlerinde aktörlerin kendi sanat alanlarının ötesinde de etkili olmasına yol açtığı ve mesleki kimlik ile toplumsal rol arasında bulanıklıklar yarattığı söylenebilir. Osmanlı'da yaşanan mimari terminolojideki⁶ bulanıklığın görünür olduğu kurumlardan biri "Hassa Mimarlar Ocağı"dır. Bir mimarlık mektebi olarak kavranan Hassa Mimarlar Ocağı'nın, uzun seyahatler, yabancı ülkelere gerçekleştirilen ziyaretler ve yol, köprü, han, hamam, kule gibi yapıların onarım ve inşa edilmesi gibi faaliyetler aracılığıyla, mesleki bilgi ve becerilerini en verimli şekilde edinebilecekleri bir

⁵ Ermeni Mimarbaşı ve yapı ustası olarak bilinen Lole "*Lole Serkis Gizo, Serkis Lole, Serkis Gizo*" olarak da anılmaktadır.

⁶ Çalışmanın üçüncü bölümü olan "Çağının Sanat-İnşa İlişkisi Çerçevesinde Mimarbaşı Lole" başlığında terminolojik bulanıklıklara detaylıca yer verilmiştir.

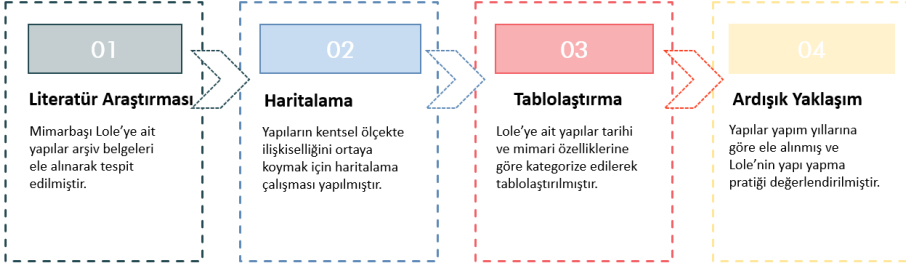
eğitim sistemi sunduğu söylenebilir (Ortaylı, 1976). Bu ocağın başındaki kişiye verilen unvan olan mimarbaşı ise plan hazırlama, inşaat gibi teknik konularda çalıştırılmıştır (Cezar, 1973). Mimarbaşı unvanı, zamanla farklı kurumlarla ilişkilendirilmiş ve kent içerisinde önemli katkılar sunan yapı ustalarına atfedilmeye başlanmıştır (Turan, 2020).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, doğu vilayetlerinin çeşitli yerlerinde mimarbaşı unvanı kullanılmıştır. Fakat bu kişilerin statülerinin devlet tarafından atandığından ziyade yerel teamüllere göre belirlendiği düşünülmektedir. Bu olgunun en dikkate değer örneği, 19. yüzyılın sonunda Mardin'de görev yapan, yerel sözlü geleneklerde ve Ermeni kaynaklarında mimarbaşı unvanı ile anılan Lole'dir. Lole'nin bir Osmanlı devlet görevlisi olmadığı, Mardin'deki büyük inşaat işleriyle ilgili Osmanlı belgelerinde kendisinden bahsedilmemesinden anlaşılmaktadır (Dağdelen, 2006; Aktürk, 2019). Buna rağmen tarihi Mardin dokusunun önemli noktalarında gelişen idari, eğitim, konak yapılarının inşa sürecinde etkin rol aldığı görülmektedir. Bu eserleri ile günümüzde halen kendinden söz ettirmekte ve bölge halkı tarafından mimarbaşı unvanı ile tanınmaktadır.

Çalışma kapsamında Mardin tarihi dokusunun oluşmasında ve günümüz kent kimliğinin ortaya çıkmasında etkin rol almış olduğu ve atfedilen eserleri kronolojik şekilde ele alınmıştır. Bir mimarbaşı/yapı ustası olan Lole'nin bu eserleri inşa ederken sahip olduğu pratiği belgelenerek dönemsel analiz edilmiş, tarihi ve mimari özellikleri bakımından tablolaştırılmış ve eserlerin inşa tarihlerine göre bir çizelge oluşturulmuştur. Literatürde genellikle yapılarının tekil bir yaklaşımla değerlendirildiği, üretim sürecinin bütüncül bir perspektiften irdelenmediği söylenebilir. Bu durum, çalışmaların kapsamının genişletilmesi ve yapı yapma eyleminin daha derinlemesine analiz edilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Kent dokusundan kesitler sunan bu çalışma hem eserlerin hem bölgenin sahip olduğu sembolik değerleri için bir arşiv niteliği taşımaktadır.

Yöntem

Kente dair izlerin araştırıldığı ve inşa pratiğine dair tartışmalara yer veren çalışmanın yöntemi dört aşamadan oluşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmanın yöntemsel akışına dair temsil

İlk aşama literatür araştırmasını içermektedir. Bu sayede mimarbaşının etkisinin olduğu eserler “inşa sürecinde aktif rol aldığı ve kendisine atfedilen” ve “onarım sürecinde rol aldığı” olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Beraberinde hakkında yazılan metinler incelenmiş ve yapıların dönüşümleri kronolojik şekilde temsil edilmiştir. İkinci aşama, eserlerin kentsel ölçekte kurduğu ilişkiseliliği ortaya koymak amacıyla verilerin haritalandırılmasını içermektedir. Bu sayede, eserlerinin meydanlar, idari ve dini merkezler gibi kentin stratejik konumlarında inşa edildiği ortaya konmuştur. Üçüncü aşamada üretimlerinin tarihi ve mimari özellikleri “türü, tarihi, tekniği, kat adedi, malzeme, özgün ve güncel kullanım” başlıkları altında tablolaştırılmıştır. Son aşamada, tespit edilen ve özellikleri saptanan yapıların, ardışık yaklaşım ile değerlendirmelerine yer verilmektedir. Böylece inşa pratiğinin dönemlere göre nasıl şekillendiği ortaya konmuştur.

Çağının Zanaat-İnşa İlişkisi Çerçevesinde Mimarbaşı Lole

Ortaylı (1987) tarafından “imparatorluğun en uzun yüzyılı” ifadesi ile nitelenen 19. yüzyıl, Osmanlı için oldukça karmaşık bir dönemi temsil etmektedir. Bir yandan, pek çok alanda yeni çabalar söz konusu olmuşken diğer yandan yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlar nedeniyle, imparatorluğun çöküş yılları bu döneme denk gelmiştir. Buna rağmen, mimari faaliyetlere bütçeler ayrılmış ve büyük ölçekli inşai çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Özkurt, 2016). Bu dönemde imparatorluğun imar ve inşa süreçlerinde kullanılan “mimar”, “kalfa”, “mühendis” ve “benna” gibi terimlerin anlamlarının, modern mimarlık disipliniyle önemli farklılıklar gösterdiği ve günümüz anlamlarıyla örtüşmediği açıktır. Tanju (2002), çalışmasında “...bugün mimar sözcüğü ile nitelenen birey ile geleneksel Osmanlı toplumsal yapısı içinde eylemde bulunan ve yine mimar olarak nitelenen birey aynı kişiler mi?” sorusu ile mimarın dönemsel farklılığının tartışmasına dikkat çek-

mektedir. Güncel manasıyla "mimar", profesyonel eğitim almış, inşa sürecinin tasarım ve koordinasyon aşamalarından sorumlu bir uzman şeklinde nitelendirilebilirken; Osmanlı'da daha ziyade bürokratik yapılanmada yer alan, inşa sürecinde aktif rol oynayan, pratikten beslenen deneyimli yapı ustaları şeklinde tanımlanabilir. Bu dönem mimarlık, daha çok usta-çırak ilişkisi üzerinden devam ettirilmiş, mesleki bilgi ve beceriler pratik edinimler yoluyla aktarılmıştır. Göncü (2008), 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında "kalfa"ya dair *"Sarayı Hümayun Kalfası, Ebniye-i Seniye Kalfası" şeklinde geçen bu kavram, mimar ile aynı anlamı mı ifade etmektedir? Değilse neye karşılık gelmektedir?* sorusu ile kalfalık ve mimarlık arasındaki müphemliğe işaret etmiştir.

Baydar (2012), günümüze istinaden Osmanlı döneminde "mühendis"in daha çok askeri alanda kullanıldığını ve bu alan dışındaki inşaat sektöründe daha az karşımıza çıktığını belirtmiştir. "Benna", yapı ustası veya inşaat işçisi anlamında kullanılan bir terime karşılık gelmiş ve duvar ustası olarak da kullanılmıştır (Taş, 2003). Mesleki alanların yeterince tanımlanamaması, 19. yüzyıl sonlarında mimarları "yarı resmi statü"ye zorlamış ve aynı anda "mimarlık", "müteahhitlik" ve "kalfalık" görevlerini yerine getirmelerini gerektirmiştir (Şenyurt, 2006, s. 230). Meslek içindeki dinamizm ve uzmanlık alanlarının dönüşümü bir yana, bu kişilerin iş sahaları dışında ekonomi, siyaset gibi alanlara kaymaları ve buralardaki faaliyetleriyle anılmaları, karmaşık durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şenyurt, 2010). Bu çağ, inşa faaliyetlerindeki aktör tanımlamalarının karmaşık ve muğlak olduğu bir dönemdir. Kalfa, mimar, mühendis olarak nitelendirilen veya halk tarafından atfedilmiş unvanları, günümüz anlamıyla düşünmek, dönemdeki inşa faaliyetleri açısından yanılgiya düşürebilmektedir. Burada bahsi geçen aktörler, en temel anlamıyla inşa faaliyetlerinde rol almış eyleyicilerdir. Bu eyleyicilerin çalışma sınırları oldukça belirsizdir ve dahası, nerede ve nasıl yetiştiği, nasıl eğitim süreçlerinden geçtiği veya eğitim süreçlerinden geçip geçmediği gibi konular neredeyse hiç bilinmemektedir (Güneç, 2021).

Belirsizlikler zamanla Osmanlı içerisindeki kurumları etkilemiştir. 1831'de Hassa Mimarları Ocağı kapatılarak yerine Ebniye-i Hassa Müdüriyeti⁷ kurulmuştur. Bu durum, mimarlık eğitimi ve öğrenim pratiklerinde değişimlere sebep olmuştur (Bilgiç ve Avşin, 2023). 1882'de Sanayi-

⁷ Bilgiç ve Avşin (2023), bu müdürlüğün 1849'da Ebniye-i Hâssa Muavinliği'ne çevrilerek Umûr-ı Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlandığını belirtmiştir.

i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) kurulup eğitime başlamasına kadar bağımsız bir mimarlık okulu yoktur (Karaca, 2016). Bu dönemde mimar olmak isteyen gençler ya Avrupa'daki okullarda eğitim almak ya da geleneksel usta-çırak ilişkisi içinde yetişmek durumundadır. Hassa Mimarları Ocağı'nın kapatılmasıyla oradaki aktörler Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'ne kaydırılmıştır. Böylece, özellikle büyük ölçekli binaların inşası önce Avrupalı, sonra Osmanlı tebaası olan Levanten, Ermeni ve Rum mimarlara geçmiştir (Özkurt, 2016; Kolay, 2021). Bu dönemde gerçekleştirilen veya planlanmakta olan tüm reform girişimlerinde genellikle, devletin daha görünür bir forma dönüştürülmek çabası var olduğu söylenebilir. Devletin artan görünürlüğü meselesi, beraberinde pek çok alt sorunsalı ve çözüm arayışlarını getirmiştir.

Osmanlı sarayının modernleşme çabalarında Batı kültürüne yöneldiği dönemde, mimarlık mesleği istisnalar dışında⁸ Müslümanların yaptığı bir iş kolu değildir. Şenyurt (2011, s. 215), 20. yüzyılın başlangıcında dahi Türk-Müslüman grupların çocuklarını mimarlık pratiğinden uzak tutmaya çalıştığını öne sürer. Bu sebeple o dönemde mimarların yaygın halde gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilir. Özellikle Tanzimat sonrası başkent İstanbul'da Rum ve Ermeni kökenli ailelerin mimarlık/kalfalık mesleğinde etkin rol oynadıkları gözlemlenmektedir. Bu topluluklar, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden -Kapadokya, Epir, Teselya, Trakya, Makedonya ve Ege Adaları gibi yerlerden Rumlar; Kayseri'den Ermeniler-göç ederek İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Rum Ioannidisler, Gaytanakisler, Meymaridisler ve Ermeni Balyanlar, bu alanda öne çıkan aile isimleri arasında yer almaktadır (Şenyurt, 2011, s. 211). Balyan aile üyeleri, dört kuşak boyunca Osmanlı sarayına mimarlık hizmeti sunmuşlardır. Babadan oğula, kardeşten kardeşe aktarılan bilgi birikimi Balyan'ların başarısını arttırmış ve zanaatkâr aile geleneği ile yetişen ilk üç kuşağın mimarları, geleneksel yöntemler ile öğrenirken son kuşak Garabed Balyan, kariyerini ailenin geleneksel deneyimiyle sınırlamamış ve Paris'te mimarlık eğitimi almıştır (Hançer, 2007).

Rum mimarların günümüz İstanbul'unda birçok önemli eserleri bulunmaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu'nun mimarı Periklis Fotiadis, Özel Fener Rum Lisesi'nin mimarı Kostantinos Dimadis, Çiçek Pasajı'nun

⁸ *İdeal Osmanlı Üslûbu Arayışında Üç Mimar: Montani Efendi, Kemâlettin Bey ve Vedat Bey* (Tutaşı, 2010) ve *1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi* (Tanju, 1999) isimli çalışmalarda, o dönemde "Türk" mimarlığının özgün unsurlarını kuramsal olarak tanımlama gayreti içinde olan Kemalettin ve Vedat Bey gibi mimarların da olduğu belirtilmektedir.

mimarı Kleanthis Zannos, Şişhane'deki Frej Apartmanı'nun mimarı Konstantinos Kiryakidis ve Bristol Oteli'nin (bugünkü Pera Müzesi) mimarı Ahilleas Manussos İstanbul'un mimari mirasına önemli katkılar sunmuşlardır (Karaca, 2016). Bu örnekler, Osmanlı döneminde gayrimüslim aktörlerin ya da inşaat sektöründeki eyleycilerin, kent dokusuna kalıcı izler bırakmayı başardıklarını göstermektedir. O dönemlerde Balyan ailesinin ve Rum mimarların/kalfaların İstanbul'da oynadığı aktif rolün, Güneydoğu Anadolu'da Lole ailesinin etkisi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ailelerin birbiri ile ilişki kurup kurmadıkları meçhul bir durumdur. Aynı dönemlerde inşai faaliyetlerde bulunmalarına rağmen diyaloglarına dair bir bilgi bulunamamıştır. Ayrıca bu ailelere dair izler bulmak da güçtür. Şenyurt (2011), 1923'e kadar yoğun bir biçimde mimarlık-müteahhitlik yaptıklarını, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Rumların Yunanistan'a, Ermenilerin Fransa'ya döndüklerini saptamıştır.

Ermeniler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uzun yıllar yaşamışlardır. 20. yüzyılın başlarına kadar bölgedeki diğer kökenlere kıyasla önemli bir konuma gelmiş, şehirleri ve pazarları besleyen ticaret ağlarına hâkim olmuş ve özellikle altın gibi lüks malların ticaretinden zenginleşmişlerdir (Wharton-Durgaryan, 2022). Bu zenginleşme özellikle Mardin gibi küçük ölçekli kentlerde etkisini göstermiştir. İnşa ettirdikleri yapıların merkezi bölgelerde olması bu durumu doğrulamaktadır. Ermenilerin kültürel aktarımında mimariyi bir araç gibi görmeye başlamasında bölgede yer alan önemli Ermeni mimarbaşı, mimar, nakkaş, nahhat gibi zanaatkârlar etkili olmuştur (Hocasaryan, 2010). Hocasaryan (2010)⁹, Mardin'de 1926 yılına kadar yerel halk içerisinde Müslüman mimarın bulunmadığını, kent merkezini Ermeni asıllı mimar ve mimarbaşılardan şekillendirdiğini ifade etmiştir. Çerme (2008), Mardin'de mimarlık mesleğinin daha çok Ermeniler arasında yaygın olduğunu ve Midyat'ta taş ocaklarını keşfederek, o bölgede taş işçiliğini ve mimari üsluplarını öğreten Ermeni mimarların olduğunu belirtmiştir.

Mardin'in Ermeni mimarlarının başında mimarbaşı Lole ve ailesi gelmektedir. Özellikle hemen hemen her sokakta imzası bulunan aile üyeleri Mimarbaşı Selim Gizo (oğlu), nakkaş Corc (kardeşi) ve Josef Gizo (torunu) yaptıkları taş süslemeleri ile tanınmışlardır (Erdem, 2013). Lole ve ailesinin bugünkü anlamıyla bir mimarlık eğitimi aldığı bilinmemektedir.

⁹ Hocasaryan tarafından hazırlanan bu metin, akademik tarih yazınında yer almayıp çevrimiçi bir forumda yayınlanmıştır.

Hatta nasıl ve hangi biçimde yetiştikleri ve kimlerle temas ettiklerine dair bir bulgu da söz konusu değildir. Bu anlamda Lole'nin çağının bir "ben-nası, kalfası ve mimarı" olduğu söylenebilir. İnşa ettiği veya onardığı ko-naklar ve kiliselerin yanı sıra, sembolik açıdan önemli cami ve medrese-lerde müdahalelerini görmek mümkündür. Lole'nin kimi zaman kendi-sine atfedilen kimi zaman kitabelerden anlaşılan toplam 17 eserde etkisi-nin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında inşa sürecinde yer almadığı fakat onarımında rol aldığı yapılar bulunmaktadır. Çalışmada, süreci ko-laylaştırmak adına "inşa sürecinde aktif rol aldığı ve kendisine atfedilen" ile "onarım sürecinde yer aldığı" olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır.

İnşa Sürecinde Aktif Rol Aldığı ve Kendisine Atfedilen Yapılar

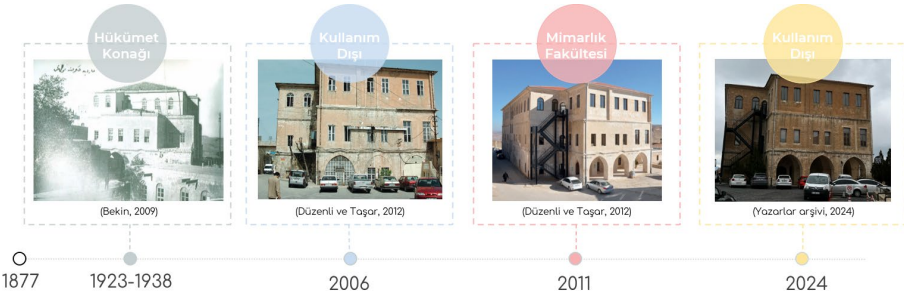
Atfedilen ve inşa sürecini yürüttüğü 14 eser, hakkında yazılan metin-lere dayandırılarak tespit edilmiştir. Tarihlerine göre kronolojik sırayla özgün hallerinde Kendiryan Konağı (mevcut Maridin Otel), Hükümet Ko-nağı (mevcut durumda kullanılmamakta), Mor Efrem Manastırı (mevcut Mor Efrem Manastırı), Tüfenkçıyan Konağı (mevcut Cercis Murat Resto-ran), askeri kışla (mevcut Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi), Şatana Ko-nağı (mevcut Mardin Artuklu Üniversitesi Uygulama Oteli ve PTT Bi-nası), İsmail Efendi Konağı (mevcut Cumbalı Ev Restoran), Abdulkadir Paşa Konağı (mevcut durumda kullanılmamakta), Mimarbaşı Lole Evi (mevcut konut), Surp Yusuf Hosvep Kilisesi (mevcut kilise), Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi (mevcut Mardin Müzesi ve Meryem Ana Kilisesi), Mardin İdadi Mektebi (mevcut Olgunlaşma Enstitüsü), Şahkulu-bey Konağı (mevcut Lolee Restoran) ve Gazipaşa İlköğretim Okulu (mev-cut durumda kullanılmamakta) belirlenmiştir.

Kendiryan Konağı, 1870'li yıllarda inşa edilmiştir (Kalak, Güleç Özer ve Aydın, 2023). Süslemeleri ve taş işçiliğinin yoğun olduğu ve Mezopo-tamya ovasına bakan, kuzey-güney yönünde uzanan "U" plan şemasına sahiptir. Başlangıçta zemin+1 katlı inşa edilmiş, Cumhuriyet döneminde çocuk yetiştirme yurdu (yetimhane) işlevinde kullanılmıştır (Kalak, vd. 2023). Geç dönemde eklenen yığma tuğla kat ile zemin + 2 katlık bir hacme dönüşmüştür. 2013'ten itibaren otel olarak kullanılmakta ve Maridin Otel adıyla bilinmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Kendiryan Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

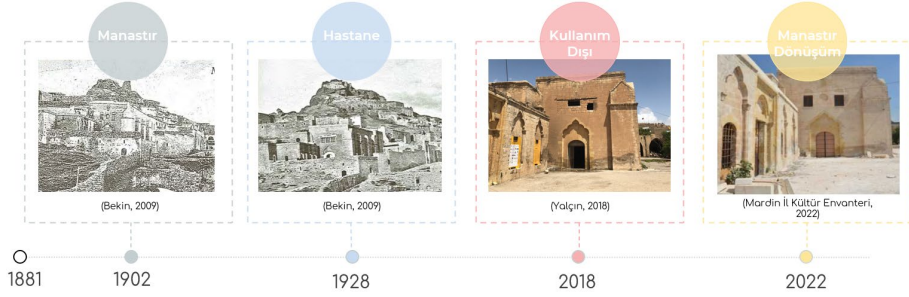
Eski Hükümet Konağı, Aydın vd. (2001)'a göre 1877'de inşa edilmiştir. Farklı kaynaklarda bu tarihin kesin olmadığı ifade edilmektedir (Düzenli ve Taşar, 2012). Özgün halinde bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere üç katlı inşa edilmiştir. Bu dönemde hükümet konaklarının, sade ve simetrik bir cephe tasarımı, açık ve ferah mekânlar ile yapıldığı öne sürülmektedir (Baydaş, 2007). Mardin Hükümet Konağı döneminin genel özelliklerini taşımaktadır. Bodrumdaki avlu duvarlarında bulunan taşlara kazılı ifadeler, bir dönem hapishane kullanımına işaret etmektedir. Üst katlarda hükümet konağına bağlı mekânsal değişiklikler ve dönemsel ilaveler gerçekleştirilmiştir. 2000'li yılların başından 2009'a kadar boş kalmış ve yaklaşık 2 yıllık restorasyon sürecinin ardından, 2011'de Mardin Artuklu Üniversitesi'ne bağlı Mühendislik-Mimarlık Fakültesi binası olarak kullanıma açılmıştır. 2023'te Mardin Müzesi'ne devredileceği gerekçesiyle dönem ortasında boşaltılmış ve atıl durumda varlığını sürdürmektedir (Şekil 3; Aydın, Şimşek ve Kutlu, 2023).

Şekil 3. Eski Hükümet Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

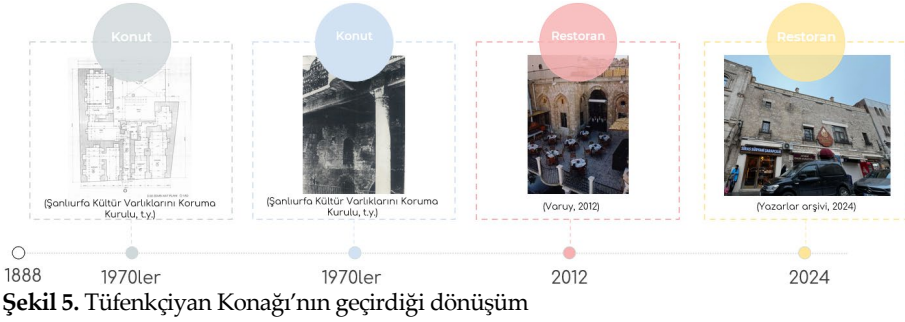
Mor Efrem Manastırı, Süryanilerin Antakya patriği Cercis Şelhet döneminde inşa edilmiştir ve dönemi ile mimari tarzı eşleştirildiğinde Lole'nin inşasında aktif rol aldığı düşünülmektedir (Çerme, 2008). Akyüz (1998)'e

göre, 1881'de başlayan ve 3 yıl süren bir yapım sürecinin ardından 1884'ün Aralık ayında rahipler kullanmaya başlamıştır. Ternon (2013)'e göre, I. Dünya savaşı sırasında 1915'te askerler tarafından ele geçirilmiş ve hastane işlevinde kullanılmıştır. 1985'te Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenerek Briket İmalathanesi ve Vakıf Öğrenci Yurdu işlevi ile kaydedilmiştir (Aydın, 2019). 21. yüzyılın başlarına kadar müstemilat kısmını Müslüman aileler kiralamış ve 2022'de restore edilerek özgün işlevinde yeniden kullanıma açılmıştır (Şekil 4).

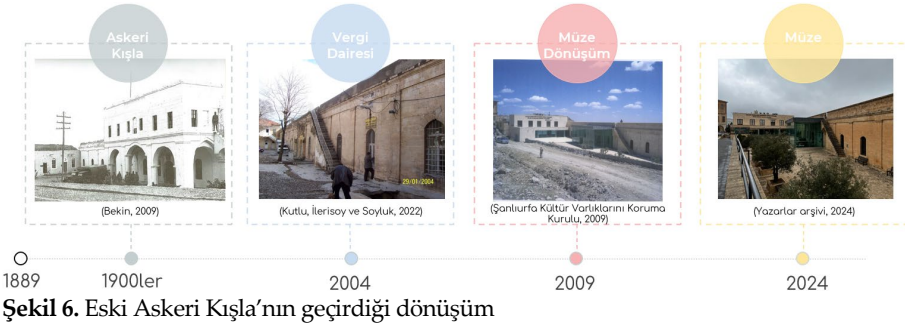
Şekil 4. Mor Efrem Manastırı'nın geçirdiği dönüşüm

Tüfenkçiyân Konağı, mimarbaşının önemli sivil mimari örneklerinden olup, 1888'de Tüfenkçiyân ailesi için inşa edilmiştir (Hocasaryan, 2010). Zemin ve iki kattan oluşan yapı, düzgün kesme taş malzemeden oluşmaktadır. Birinci Cadde üzerindeki kapıdan beşik tonozlu bölüme ve avluya erişim sağlanabilmektedir. Avlunun kuzeyinde, doğusunda ve batısında mekânlar çevrelemiştir ve bu mekânlarda farklı ebatlarda bitkisel ve geometrik motifli süslü nişlere yer verilmiştir. 1956'da bugünkü adını taşıyan Cercis Murat (Dilmener) satın almış ve 1976'ya kadar ikamet etmiştir (Hocasaryan, 2010). 1992-1998 yılları arasında Mardin İl Turizm Müdürlüğü tarafından hizmet binası işlevinde kullanılmıştır. 2001'de Şef Ebru Baybara Demir tarafından satın alınarak restore edilmiş ve Cercis Murat Konağı restoranı hizmete açılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Tüfenkçıyan Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Eski Askeri Kışla, eski Mardin'deki tarihi ve önemli meydanlardan biri olan Hükümet Meydanı'nın güneyinde yer almaktadır. Kışlanın mimarı hakkında net bilgi olmamakla birlikte bazı kaynaklarda o dönemde aktif rol oynayan Ermeni Mimar Lole ve Cebran Hekimyan'a atfedilmiştir (Olgaç, 2002; AYTEKİN ve GÜLCAN, 2019). L plan şemasına sahip eserin, özgün durumunda bodrum+3 kat halinde 1889'da inşa edildiği düşünülmektedir (DÜZENLİ ve DÜZENLİ, 2020). Zamanla revaklı giriş ve üzerinde yer alan kat yıkılmış ve 1991'e kadar kışla işleviyle kullanılmıştır. 1991-2003 arası Mardin Vergi Dairesi kullanımına tahsis edilmiş ve ardından 6 yıl boş kalmıştır. 2009'da Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi olarak açılan kışla, işlevini devam ettirmektedir (Şekil 6; BEKAR, KUTLU ve ERGÜN, 2024).

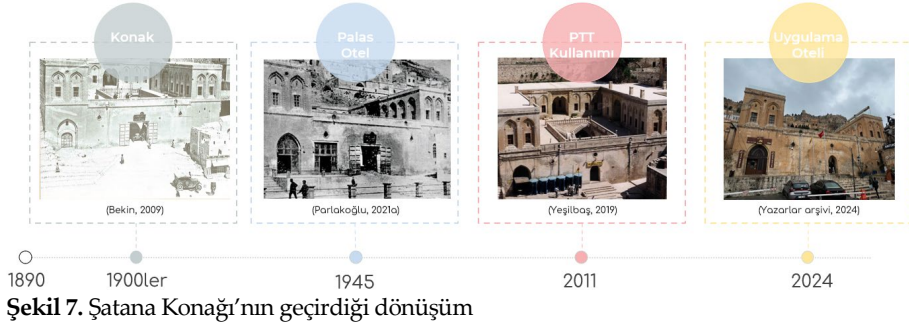

Şekil 6. Eski Askeri Kışla'nın geçirdiği dönüşüm

Şatana Konağı, 1890'da dönemin önemli Ermeni Ailesi Karsaslar için inşa edilmiştir (AYDIN vd., 2001). Şahtana¹⁰ ismi ile de bilinen yapı, avlu etrafında revaklar, odalar ve eyvan gibi yaşam birimlerinin yer aldığı "U" plan şemasına sahiptir ve bodrum üzerine iki kat inşa edilmiştir. Yaklaşık

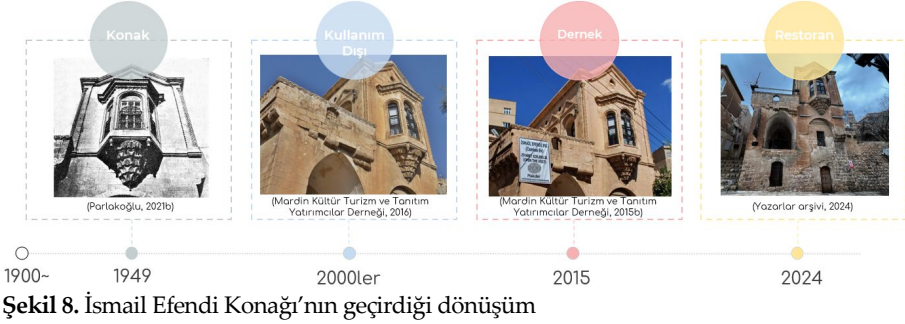
¹⁰ Yerel halk tarafından, aile isminin resmi kayıtlarda Şatana olarak geçtiği; fakat bölgede Şahtanalar olarak tanındığı bilgisi edinilmiştir.

40 yıllık konak işlevinin ardından 1930'da Memleket Hastanesine tahsis edilmiş ve bir dönem Palas Otel ismi ile ticari işlev görmüştür (Acat Akgöl, 2019: 179) Şatanalar ailesi tarafından 1953'te satın alınmasından bir süre sonra mülkiyeti Posta İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Yeşilbaş, 2019). Uzun dönem PTT tarafından kullanılmış ve 2011-2013 yıllarında gerçekleşen restorasyon çalışmalarından sonra Mardin Artuklu Üniversitesi'ne Sosyal Tesis ve Uygulama Otel'i'ne dönüştürülmek üzere kiralanmıştır. Günümüzde bu işlevi ile kullanımına devam edilmektedir (Şekil 7).

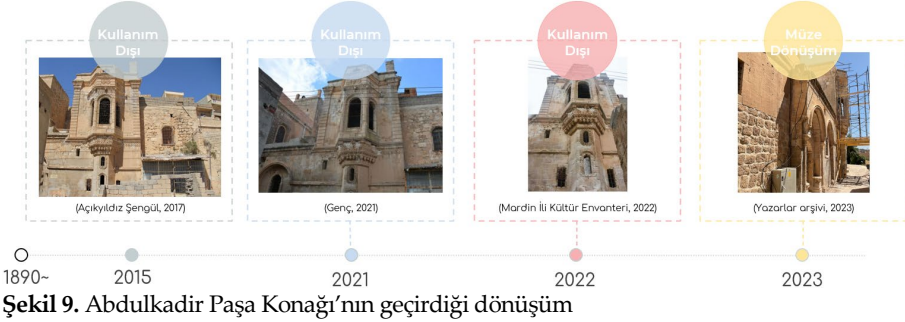
Şekil 7. Şatana Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

İsmail Efendi Konağı, 19. yüzyılın sonlarında üçgen alınlıklı pencere söveleri, süslemeleri ve cumbalı olması özellikleri ile İsmail Efendi için inşa edilmiştir (Aykal, Kejanlı ve Erbaş, 2018). Başlangıçta bodrum, zemin+1 kat ve ahşap çatılı yapılmış, sonraki yıllarda birden fazla birime bölünmüştür. Üç ayrı girişe sahip olmasının yanında, bodrum katı ahır ve müştemilat gibi alanlara ayrılmıştır. Birinci kat, eyvan ile cumbalı odadan oluşturulmuştur. Uzun yıllar konut kullanımının ardından mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Mardin İli Kültür Envanteri, 2022). 2005'ten sonra yaklaşık 10 yıl boyunca Mardin Kültür, Turizm ve Tanıtım Derneği tarafından ofis işlevinde kullanılmış, günümüzde restoran olarak hizmet vermektedir (Şekil 8).

Şekil 8. İsmail Efendi Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Abdulkadir Paşa Konağı, Genç (2021)'e göre, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş ve diğer eserler ile taş işleme, bezeme ve motif benzerliklerinin bulunması nedeniyle Lole'ye atfedilmiştir. Ermeni İncemyan ailesi için yapılmış ve bir süre sonra Meclis-i İdare azası Abdülkadir Paşa tarafından alınmıştır (Genç ve Karadayı Yenice, 2022). Üç katlı konak, doğu-batı yönünde geniş bir alana yayılmaktadır. Güneye bakan cephesi cumbalıdır. Uzun süre boş kalmasının ardından 2021'de Mardin Sabun Müzesi olarak yeniden işlevlendirilmek üzere restore edilmeye başlanmıştır (Şekil 9; Mardin Valiliği, 2023).

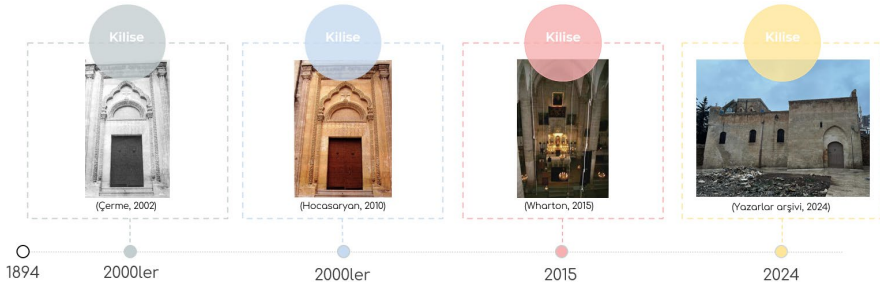
Şekil 9. Abdulkadir Paşa Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Mimarbaşı Lole Evi'nin, ailesi için 19. yüzyılın sonlarında zemin+2 katlı olacak şekilde inşa edildiği düşünülmektedir (Güneç ve Divleli, 2012). 1915'de gerçekleşen zorunlu tehcir sonucu aile fertleri şehri terk edince, PTT binasına tahsis edilmiş ve sonrasında Acem İsmail mülkiyetine geçmiştir (Hocasaryan, 2010). Günümüzde özel mülkiyettir ve mevcut kullanımı işlevsel hale getirmek ve ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla eklemelerin yapıldığı gözlenmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Mimarbaşı Lole Evi'nin geçirdiği dönüşüm

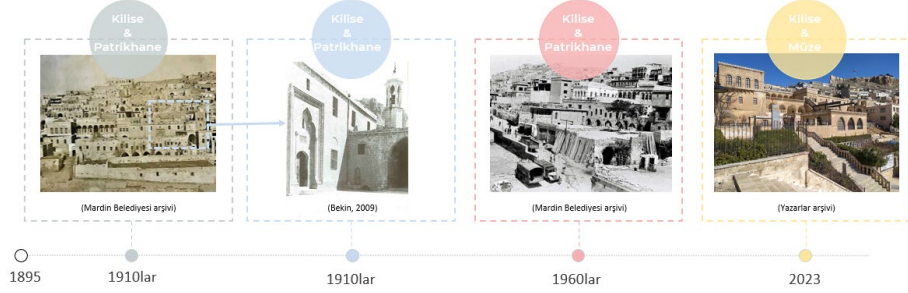
Surp Yusuf Hosvep Kilisesi, 14 Ocak 1894'te hizmete açılmıştır (Deveci, 2006). 1915'de ordunun kontrolüne geçtikten sonra, 1949'da Ermeni Katolik cemaatine geri verilmiştir (Köker, 2005; Hocasaryan, 2010). Cemaate verilmeden, bir dönem Müslümanlaşan Ermeni çocuklar için yetimhane işleviyle kullanılmıştır. Cemaate teslim edildikten sonra yapı ustaları mimarbaşı Selim Giso (Lole ailesi), Cebraail mimar (Hakimyan ailesi) ve Sait Dilli (Sayig ailesi) tarafından onarılmıştır (Deveci, 2006). 30 Temmuz 1954'te Mardinli Patrik Vekili Piskopos Nerses Tayroyan tarafından düzenlenen dini bir törenle tekrar açılmıştır (Aydın vd., 2001). Günümüzde çok sık kullanılmamakla birlikte işlevine devam etmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Surp Yusuf Hosvep Kilisesi'nin geçirdiği dönüşüm

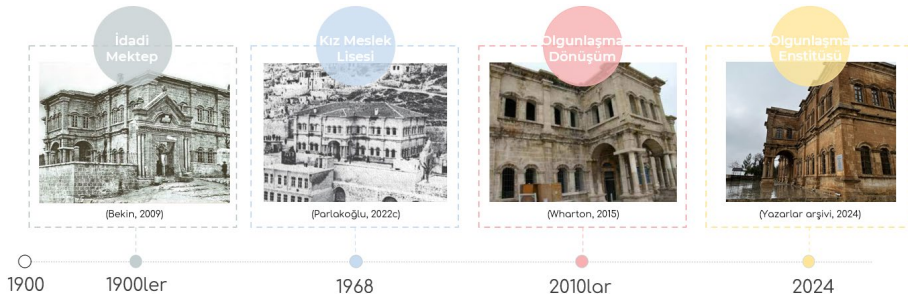
Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi girişinde yer alan kitabe, 1895'te Antakya Patriği İgnatios Behnam Banni tarafından Süryani Katolik Patrikhanesi işlevinde Lole'ye inşa ettirildiği yazılıdır (Olgaç, 2002; Hocasaryan, 2010). Güneye bakan U planlı ve üç katlı görünümü ile geleneksel Mardin mimarisine benzer özellikleri taşımaktadır. Kiliseden 9 yıl sonra inşa edildiği bilinen Patrikhane'nin bir kısmı 1914-1915 yıllarında Birinci Cadde genişletme çalışmalarında yıkılmıştır (Çerme, 2008). Patrik-

hane kısmını Süryani Katolik Vakfı'ndan satın alan Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000'de gerçekleştirdiği restorasyon çalışmaları sonucunda Mardin Müzesi olarak hizmete açmıştır (Şekil 12).

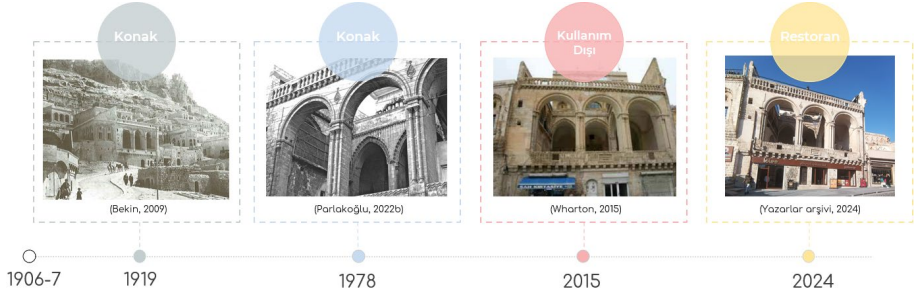
Şekil 12. Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi'nin geçirdiği dönüşüm

Mardin İdadi Mektebi, Kutlu ve Eray (2021)'a göre, 1900'de eğitim amacıyla yapılmış ve Lole, bu süreçte aktif rol almıştır. Geometrik mimari öğeleri ve simetrik tasarımıyla dikkat çekmektedir. Giriş, anıtsal bir taç kapı ile sağlanmaktadır. Büyük bir avlu etrafında gelişen ana bina, iki katlı ve doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Mezopotamya Ovası manzarasını karşılayacak şekilde inşa edilmiştir. Birinci kattaki çıkma, dairesel kesitli kolonların yer aldığı bir portiko tarafından desteklenmekte ve iç mekânlara giriş buradan sağlanmaktadır. Tarih boyunca eğitim hizmeti sunmak amacıyla çeşitli dönüşümler geçirmiş ve ortaokul, ticaret ve kız meslek lisesi olarak kullanılmıştır. Lole'nin eserleri arasında özgün haline en yakın şekilde günümüze ulaşan bu yapı, halen Olgunlaşma Enstitüsü olarak faaliyet göstermektedir (Şekil 13).

Şekil 13. Mardin İdadi Mektebi'nin geçirdiği dönüşüm

Şahkulubey Konağı, 1906-07 yılları arasında üç katlı ve Mardin'in eğimli topografyasına uygun konumlandırılmıştır. Arazi sahibi Çermeyan ailesinin üye sayısının artmasına paralel inşa süreci üç aşamada tamamlanmıştır (Wharton, 2015). Wharton (2015), özellikle Floransa'da 1376-1382 yılları arasında inşa edilen Loggia dei Lanzi¹¹ ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Eski Mardin kent dokusunun ana arteri olan Birinci Cadde üzerinde önemli bir noktada yer alan yapı, Mardin'de çok sık rastlanılmayan özgün revakları ve eyvanları ile dikkat çekmektedir. Uzun yıllar konak kullanımına devam edilmesinin ardından 2022'de başlayan restorasyon çalışmaları neticesinde restoran hizmeti vermek üzere yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 14).

Şekil 14. Şahkulubey Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Gazipaşa İlkokulu, II. Meşrutiyet döneminde 1907'de Ermeni asıllı Dikran Mukettef tarafından mimarbaşı denetiminde konak olarak inşa edilmiştir (Noyan, 2008; Ertuğrul, 2017). Mezopotamya manzarasına hâkim olacak şekilde dört katlı ve 21 odalı düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mardin Milletvekili Abdurrezzak Şatana'ya satıldığı ve bir süre sonra Özel İdare Müdürlüğü mülkiyetine geçtiği bilinmektedir (Url-1). 1934'ten günümüze eğitim amacıyla kullanılmış ve 2010'da statik problemlerden dolayı boşaltılmıştır (Şekil 15). Güncel olarak restorasyon ve güçlendirme çalışmaları devam etmektedir.

¹¹ Loggia dei Lanzi, İtalya'nın Floransa bölgesinde yer alan ve içerisinde heykellerin sergilendiği bir galeridir. Dünyadaki ilk açık hava sergi alanı olma özelliği taşımaktadır (Cherichello, 2016).

Şekil 15. Gazipaşa İlkokulu'nun geçirdiği dönüşüm

Onarım Sürecinde Rol Aldığı Yapılar

Şehidiye Medresesi, Deyrulzafaran Manastırı, Mor Behnam ve Saro (Kırklar) Kilisesi olmak üzere, onarım sürecinde rol aldığı eserlerin varlığı literatürdeki çalışmalardan tespit edilmiştir (Şekil 16; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017; Erdoğan, 2013; Hocasaryan, 2010; Çerme, 2008). 1914'te Atatürk'ün Mardin ziyaretinde verdiği talimat üzerine, görevli askerlerin yardımıyla, Lole tarafından Şehidiye Camii'nin minaresi yerel motiflerle bezenerek iki şerefeli inşa edilmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017; Erdoğan, 2013). Dikdörtgen plan şemasına sahip Kırklar Kilisesi, tam beşik tonozlu bir yapıdır. Doğu-batı yönünde uzanan ve 12 masif sütun üzerine oturtulmuş kemerlerle desteklenen tavan bölümü, düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Lole'nin 17. ve 18. yüzyılların sonlarında tadilat görmüş kilisenin 20. yüzyıl başlarında geçirilmiş olduğu onarımda görev aldığı bilinmektedir (Hocasaryan, 2010). Deyrulzafaran Manastırı'nın ikinci katını ve ihtiyaç duyulan mekânların ilaveleri kendisi tarafından gerçekleştirmiş ve manastır bugünkü görüntüsünü elde etmiştir (Çerme, 2008).

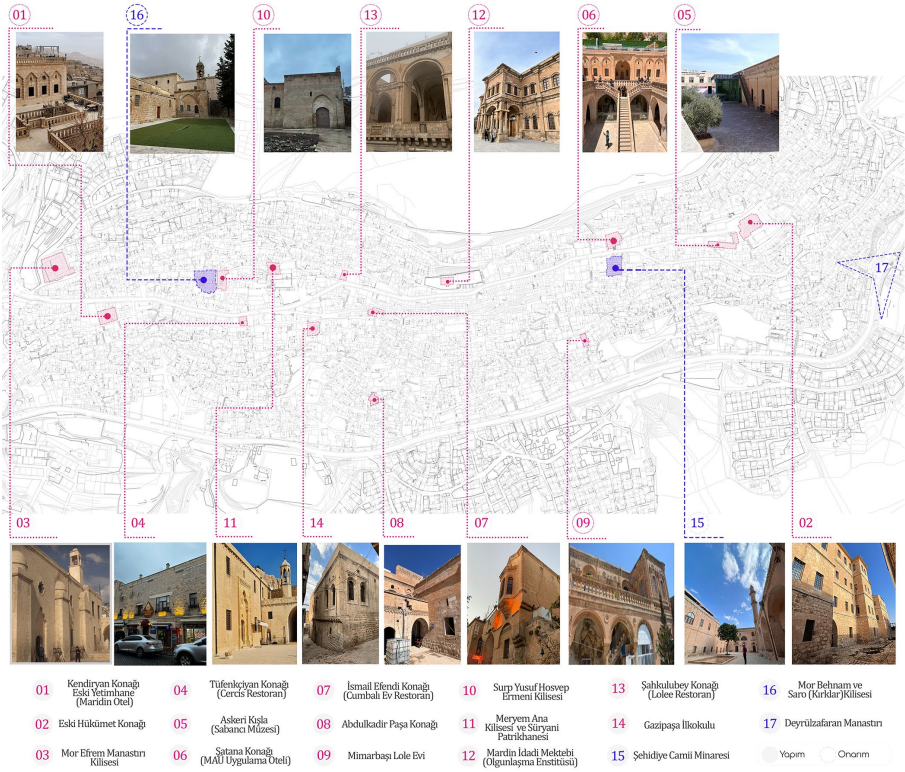

Şekil 16. Şehidiye Medresesi minaresi, Kırklar Kilisesi ve Deyrulzafaran Manastırı

Değerlendirme

Kentin önemli noktalarında eserlerini inşa etmesi üzerine bölgede tanınarak "mimarbaşı" unvanına sahip Lole'yi, Osmanlı döneminin inşai eyleyicilerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Hassa Mimarlar Ocağı'nın başındaki kişiyi tarifleyen mimarbaşı gibi tarihi ve mesleki anlamda bir mimarbaşı veya günümüzdeki manasıyla bir "mimar" olmadığı; döneminin önemli bir aktörü olduğu söylenebilir. Şekil 17'deki harita incelendiğinde, inşa sürecinde aktif rol aldığı ve onarım sürecine dahil olduğu eserleri ile kente etkisi anlaşılmaktadır.

Kentsel ölçekte dini, eğitim, idari ve konut gibi farklı işlevlerde birçok eserde aktif rol alması, bölgede önemli yapı ustaları arasında olduğunu göstermektedir. Genel olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan inşaat alanında eyleyici boşluğunu gayrimüslimler kapatmıştır (Şenyurt, 2011, s.211). Bu kişiler arasında ortak bir formasyon yürütme çabasının olup olmadığını tespit etmek ve aralarında bir diyaloga sahip olup olmadıklarını belirlemek oldukça güçtür. Bu doğrultuda, aktörlerin eserlerinin mimari üslup ve tekniğinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekliliği ve varsa ilişkiselliklerinin gün yüzüne çıkarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda atfedilen eserler ile ilgili elde edilen veriler tablolaştırılmıştır (Tablo 1). Bu tablo, üretimlerinin hem tekil hem genel olarak mimari ve yapısal açıdan değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Şekil 17. Lole'nin inşa sürecinde rol aldığı veya onarım sürecinde yer aldığı eserlerin Mardin tarihi kent dokusu içerisindeki konumları

Tablo 1, sivil ve kamu yapılarında etkin rol aldığını göstermektedir. Günümüze ulaşan eserlerden en eski 1870'li yıllarda, en yakın tarihli olanı 1907'de inşa edilmiştir. Yaklaşık 40 yıllık süreç içerisinde 17 eserin inşa pratiğinde veya onarım sürecinde rol aldığı görülmektedir. Yığma sistemli binalar, dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak kat yüksekliğinde kesme taş ile inşa edilmiştir. Mor Efrem Manastırı ile Abdulkadir Paşa Konağı'nda moloz taş kullanımına rastlanılmıştır. Bu durum, yapım süreçlerinde yereldeki mevcut malzeme kullanımından faydalandığını göstermektedir. Mardin kentinin yığma sistem ile inşa edilmiş hali düşünüldüğünde, var teknik ile yerel malzeme kullanımını sürdürmüş olduğu; ailesinden gelen usta-çırak ilişkisi ile ustalık geleneğini edindiği ve devam ettirdiği söylenebilir. Artuklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Osmanlı dönemi öncesinde uzun yıllar hâkimiyet sürmüş bölgesel güçlerin inşa et-

tiği anıtsal ve sivil mimari yapılarda, yığma sistem ve yerel malzeme kullanımını göze çarpmaktadır. Bu husus, kentin sahip olduğu miras alanlarının ilk incelemesinden açıkça anlaşılabilir.

Tablo 1. Lole'nin inşa ettiği eserlerin tarihi ve mimari özellikleri.

	Yapı Türü	Tarih	Yapım Tekniği	Kat	Malzeme	Özgün Kullanım	Mevcut Kullanım (Mart/2024)
Kendiryan Konağı	Sivil	1870 ~	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Otel
Eski Hükümet Konağı	İdari	1877	Yığma	4	Kesme taş	Hükümet Konağı	Kullanım Dışı
Mor Efram Manastırı	Dini	1881	Yığma	1	Kesme + moloz taş	Kilise	Kilise
Tüfenççiyen Konağı	Sivil	1888	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Restoran
Eski Kışla	Askeri	1889	Yığma	2	Kesme taş	Askeri Kışla	Müze
Şatana Konağı	Sivil	1890	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Uygulama Otel
İsmail Efendi Konağı	Sivil	19.yy sonu	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Restoran
Abdulkadir Paşa Konağı	Sivil	19.yy sonu	Yığma	4	Kesme + moloz taş	Konak	Kullanım Dışı
Mimarbaşı Lole Evi	Sivil	19.yy sonu	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Konut
Surp Yusuf Hosvep Kilisesi	Dini	1894	Yığma	1	Kesme taş	Kilise	Kilise
Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi	Dini	1895	Yığma	3	Kesme taş	Kilise	Kilise ve Müze
Mardin İdadi Mektebi	Eğitim	1900	Yığma	2	Kesme taş	İdadi Mektep	Olgunlaşma Enstitüsü
Şahkulubey Konağı	Sivil	1906/7	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Restoran
Gazipaşa İlkokulu	Sivil	1907	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Kullanım Dışı

19. yüzyıl başlarındaki mevcut inşa pratiklerinin gerektirmiş olduğu yığma sistemli yapıların kalın beden duvarları ve en kesiti büyük boyutlu taşıyıcı ayakları düşünüldüğünde, Lole'nin eserlerinin hangi nedenlerle statik açıdan uzun süre ayakta kalabildiği söylenebilir. Yaşadığı çağın maddi ve alışılmış inşa pratiklerine göre tercih ettiği taşıyıcı sistemlerin

özellikleri ele alındığında, genellikle sivri ve beşik kemerli geçilen açıklıkların, kimi zaman Mardin İdadi Mektebi ve Şahkulubey Konağı'ndaki gibi zarif ayaklarla, kimi zaman Hükümet Konağı, Askeri Kışla ve Şatana Konağı gibi kalın beden duvarlarıyla taşındığı görülmektedir. İnşa sürecinden günümüze önemli strüktürel müdahalenin, Kışla'da yaşanan zemin kayması sonucu güney cephesine eklenen payandalar olduğu tespit edilmiştir (Şekil 18; Kutlu, İlerisoy ve Soyluk, 2022). Gazipaşa İlkokulu'nda 2024 yılı itibariyle güçlendirme çalışmaları devam etmektedir. Diğer eserlerinde bu denli büyük strüktürel müdahale tespit edilmemiştir.

Şekil 18. Eski Askeri Kışla'da yaşanan zemin kayması sonucu eklenen payandalar (Yazarlar arşivi, 2024)

Yapıların geçirdiği dönüşümler ele alındığında, özgün işlevi ile kullanılmaya devam edilen ve yeniden işlevlendirilerek kullanılan eserlere rastlanılmaktadır. Günümüzde kullanılmayan iki eserin yeniden işlevlendirilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Mardin'de yapı ustalığı ile gözle görülür bir rolü bulunan Lole'nin, yaşamı boyunca sahip olduğu yapı yapma pratiğini tartışmaya açmak ve yorumlamak üzere inşa ettiği düşünülen ve atfedilen eserlerin kronolojik çizelgesi üretilmiştir (Şekil 19).

Atfedilen konaklarda malzemesi, tekniği, ustalığı ve süslemeleri açısından belirgin bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Fakat her konakta farklı bir özelliğin ve genellikle kendini yinelemeyen bir inşa pratiğinin olduğu düşünülmektedir. İlk konak eserleri olan Kendiryan ve Tüfenkçiyân'da pencere, kapı ve eyvan açıklıklarının etrafında süslemeler yer almaktadır. Bir sonraki Şatana'da süslemelerle birlikte avlunun merkezine konumlandırılmış bir merdiven ön plana çıkmaktadır. Beraberinde İsmail Efendi ve Abdulkadir Paşa'da süslemelere ek olarak cumbalı odalar önceki konaklardan farklı bir düzene sahiptir. Lole Evi'nde süslemeler ile birlikte revaklı bir kompozisyonun bulunduğu, Şahkulubey'de süslemelerin yanı

sıra yüksek ölçülere sahip revakların bulunduğu görülmektedir. Özgün durumunda konak olan ve inşa sürecinde yer aldığı son eseri olarak tarihlendirilebilen Gazipaşa İlkokulu süslemelerle birlikte, terasa bakan açıklıklarının keskin simetrik düzeni hızla algılanabilmektedir. Farklı yapım pratiklerinin gözlemlendiği Lole'nin konaklarında, açıklıklar etrafındaki süslemelerdeki taş işçiliği ve ovaya hâkim olacak şekilde yönlendirilmesi gibi ortak özelliklerin olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 19. Mardin'de Mimarbaşı Lole'nin inşa sürecinde aktif rol aldığı eserlere ait zaman çizelgesi

Geleneksel Mardin konaklarının yanı sıra kentin idari binalarında da aktif rol almıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017). Hükümet Konağı ile Kışla incelendiğinde, malzeme ve teknik açıdan ortak özelliklere sahip olduğu görülür. Konaklara kıyasla daha yalın düzenleri ile iki idari yapısı kent silüetinde etkin bir büyüklüğe ve görünüme sahiptir. Mardin İdadi Mektebi ile kısa bir dönem sonra eğitim amacıyla dönüştürülen Gazipaşa İlkokulu arasında hem mekânsal hem cephe düzeni açısından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. İdadi Mektep, cephedeki süslemelerden uzak keskin hatlara, geometrik mimari öğelere ve simetrik bir düzene sahiptir. Gazipaşa Okulu'nda sıkça süslemeler yer almaktadır. Bu durum eserlerin tek bir inşa pratiği ile ortaya çıkmadığını, yaptıranın talepleri ve kültürel ortamdaki mimarlık üretimleriyle birlikte işlev, arazi, konum, kullanıcı özellikleri gibi farklı ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlemelerin benimsenmiş olabileceğini ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Benzer malzeme ve teknik kullanımı ile döneminin ibadet yapılarında da etkin rol üstlenmiştir. İnşa ettiği üç ibadet mekânında yüksek iç hacim, sade bir cephe, az sayıda pencere açıklıkları ve taç kapı girişleri ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında belirgin farklılık bulunma-

makla birlikte, bölgenin ibadet yapıları ile benzer karakterlere sahip olduklarını ve dolayısıyla tarihi dokuda bulunan kültürel birikim ile gerçekleştirdiğini belirtmek mümkündür.

Çerme (2008), Anadolu'daki Ermeni mimarların, genellikle kutsal yerlerin mimarisinin eğitimini almak için Venedik'teki Surp Kazar Adası'nın Manastırına gitmiş olduklarını, fakat Lole ailesi için Venedik'te eğitim alıp almadıklarını tespit etmenin güç olduğunu ifade eder. Doğan Bekin 2013'te Kültür Bakanlığı desteğiyle yayınlanan "Büyükdedem Mimarbaşı Lole" adlı belgeselde, Sicilya adasına gidip oradaki eski Bizans ve İslami eserleri incelediğini, ailenin önemli fertlerinin Kudüs ve Sicilya ziyaretlerinin mimari üsluplarını etkilediğini belirtmiştir (Koçoğlu, 2013). Wharton-Durgaryan (2022), Şahkulubey Konağı ile Floransa'da 1376-1382 yılları arasında inşa edilen Loggia dei Lanzi'nin özellikle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Mardin Müzesi ve Süryani Patrikhanesi'ne erişim sağlayan merdivenlerin Michelangelo Laurentian Kütüphanesi'yle, Gazipaşa İlkokulu'nun Floransa'daki Battista Alberti'nin eseri Palazzo Rucellai ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Şekil 20; Wharton, 2015).

Bu özelliklerin Lole'nin yurtdışı gezisinden etkilenerek ortaya çıkıp çıkmadığı kesinleştirilememiştir. Fakat inşa yılları incelendiğinde 1895 itibarıyla yaklaşık 10 yıllık bir dönemde, İdadi Mektebi dışında herhangi bir inşa sürecinde yer almaması, yurtdışına çıkmış olma ihtimalini düşündürmektedir. Özellikle bu dönemden sonra İdadi Mektebi ile birlikte inşa etmiş olduğu Şahkulubey ve Gazipaşa İlkokulu'nun İtalya'da bulunan yapılar ile benzerlik taşıması, bu durumu güçlendirmektedir. Başka bir açıdan, Lole'nin o dönemlerdeki basılı kaynaklara erişimi sonucu ortaya çıkmış olan benimsenme ihtimalidir. Eserlerinin sadece Mardin'de olmadığı, Diyarbakır, Hasankeyf, Silvan, Bitlis, Urfa ve Adana'da mimari açıdan etkili olduğu¹² ve uluslararası alanda eserler inşa ettiği belirtilmektedir (Wharton, 2015). Wharton (2015)'un Lole'nin 19. yüzyılda Lübnan Zahle'deki Hotel America ve Beyrut'ta Amerikan Üniversitesi'nde görev almış olduğuna dair iddiaları bulunmaktadır. Bu durum yaşamı boyunca seyahatlerde bulunduğu ihtimalini arttırmaktadır. İnşa faaliyetleri ve yaşamı ile ilgili belirsizlikler bununla sınırlı değildir. Açıkyıldız (2017), 1927'de

¹² Deveci (2006)'ya göre Mimarbaşı Lole'nin, Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Siirt, Mayfarkin, Bitlis, Van ve Doğu Beyazıt'ı kapsayan geniş bir alanda yapıtları bulunmaktadır. Çerme (2008) ise "tespitlerime göre, Lole Ailesi üç asırdan beri Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Mayfarkin, Bitlis, Urfa ve Adana bölgelerine mimari açıdan damgalarını vurmuşlardır" iddiasına yer vermiştir.

vefat edinceye kadar Mimarbaşı olarak çalıştığını belirtirken, Çerme (2008) 1931 yılında vefat ettiğini belirtmiş ve cenaze töreni ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

Loggia dei Lanzi
(Wharton, 2022)

Şahkulubey Konağı
(Yazarlar arşivi, 2024)

Laurentian Kütüphanesi (Korey,
2024)

Mardin Müzesi - Süryani
Patrikhanesi (Yazarlar arşivi, 2024)

Palazzo Rucellai (Zucker, 2014)

Gazipaşa İlkokulu
(Yazarlar arşivi, 2024)

Şekil 20. Lole'nin eserleri ve benzerlik kurulan binalar

Sonuç

Geç Osmanlı erken Cumhuriyet'i kapsayan zaman diliminde, Ermeni asıllı Mimarbaşı Lole'nin eserleri ile Mardin'de günümüzde kendinden çokça söz ettirdiğini söylemek mümkündür. 20. yüzyıl Mardin tarihi yapı stoğu incelendiğine, Lole'nin eserlerinin yansira, kentte aslında mevcut bir inşa pratiğinin olduğu görülmektedir. Artuklu Dönemi'ne dayanan, yoğun taş işçiliğine sahip birçok eserin yer alması Mardin'de yetişen yapı ustalarının olduğunu göstermektedir. Bu ustalara dair çok fazla bilgiye rastlanılmaması inşaat alanında Ermeni mimarların baskın olabileceği algısını oluşturmuştur. Mardin için Lole'nin bu denli ön planda olmasının nedeninin, kent yaşamında kurduğu güçlü ilişkiler veya ailesinden gelen ve sürdürmüş olduğu yapı-zanaat geleneği olabileceği düşünülmektedir. Bu anlamda, 19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı'nın inşaat ortamı, aktörleri, kurumları, dönüşümleri saptandığında, bölgede o dönem gayrimüslimlerin aktif rol oynaması, mimarlığın bir meslek olarak hem halk hem yöneticiler tarafından benimsenemediğini düşündürmektedir. Bu dönem aralığı incelendiğinde, belirli bir mimari ve kültürel alışkanlıkların mevcutta yer aldığı, gayrimüslimler ve Lole tarafından ortaya konan pratiklerin bunun dışında olmadığı açıkça okunabilmektedir. Dönemlerarası tekniklerin/usullerin sürdürülmesi, usta-çırak ilişkisi çerçevesinde inşa faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile bağlantılı olabilir. Lole, ne bugünkü anlamıyla bir mimar ne de güncel biçimiyle yetişmiş bir inşai aktördür. Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bu bireye, yetiştiği toplumsallığın içinde bir anlam verilebilir. Bu bağlamda nasıl bir süreçten geçerek inşai faaliyetlerde yer aldığı, nerede eğitim gördüğü veya yaşamı boyunca eğitim görüp görmediği, İstanbul'da ve farklı bölgelerde yer alan gayrimüslim yapı ustaları ile karşılaşmış karşılaşmadığı, kurduğu ilişkilerin oldukça belirsiz olduğu söylenebilir.

Extended Abstract

The Role of Mimarbaşı Lole in the Architectural Heritage of Mardin

İzzettin Kutlu¹³
ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek¹⁴
ORCID: 0000-0002-9810-8727

Mardin's historical heritage is distinguished by its multicultural characteristics and architectural richness. One of the names that played a significant role in the formation of this heritage was the Armenian Mimarbaşı Lole. In the 19th and early 20th centuries, he played an active role in the construction and repair of numerous significant buildings. He created a deep impression on architectural heritage. This study aims to identify and document his works and construction practices. Interpreting and understanding his role will contribute to the historical development of the city and the preservation of its cultural assets.

Mardin, located in southeastern Turkey, has been a region where diverse cultures, religions and ethnic groups have lived throughout history. The city's architecture reflects the rich texture with its buildings representing a combination of Armenian, Syriac, Arab and Turkish styles. This multicultural context provides the basis for contributions of his works. He showed a productive role in the preservation and development of the architectural identity of the urban area in a period of significant changes and modernization in the Ottoman Empire. He was a recognized master craftsman whose practice went much beyond building.

This study adopted a four-stage documentation was used to identify his physical impacts and to comprehensively document constructional practices. This approach provided an in-depth examination of his contributions and an understanding of his impact on the cultural landscape. The first stage involved a literature review to identify attributed works. It was crucial for the identification of associated buildings based on architectural surveys

¹³ Research Assist. Dr., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,
E-mail: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

¹⁴ Research Assist., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,
E-mail: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

and historic photographs. The second stage demonstrated mapping the location of these buildings within the city. It provided the researchers with the opportunity to analyze the spatial relationships between the buildings and their surroundings. Spatial analysis revealed patterns in his practices, such as preference for specific locations or building types. Additionally, it supplied insights into how buildings interacted with the urban environment and how contributed to the overall architectural integrity of the city. During the third stage, the identified buildings were categorized according to their characteristics and presented in tables. Categorization included details such as function (e.g. religious, residential, administrative), materials, style, and period of construction or restoration. Systematic classification allowed for a detailed comparison of constructions, highlighting common themes and distinctive features. The final stage consisted of a sequential approach for assessing the construction practices and their development over time. Comprehensive method enabled a holistic understanding of his contributions, both as individual projects and as part of Mardin's larger architectural heritage.

He was a craftsman who had a significant impact on the historical fabric of the city, constructing and repairing many notable buildings in the late 19th and early 20th centuries. Notable constructions are Kendiryan Mansion (currently Maridin Hotel), the Old Government House (currently unused), Mor Efrem Monastery, Tüfenkçiyân Mansion (Cercis Murat Restaurant), the Old Military Barracks (Sakıp Sabancı Mardin City Museum), Şatana Mansion (Mardin Artuklu University Hotel), İsmail Efendi Mansion (currently a restaurant), Abdulkadir Pasha Mansion (Mardin Soap Museum), Mimarbaşı Lole House (private property), Surp Yusuf Hosvep Church, the Virgin Mary Church and Syriac Patriarchate (Mardin Museum), Mardin İdadi School (Maturation Institute), Şahkulubey Mansion (currently a restaurant), and Gazipaşa Primary School (currently unused). Additionally, he had a role in the repair of Şehidiye Madrasa, Deyrulzafaran Monastery, and Mor Behnam and Saro (Kırklar) Church. These works have greatly contributed to the architectural environment and have vital touches in the formation of the cultural identity. The techniques, materials, and styles used in his works reflect the architectural understanding of the period and represent the characteristics of Ottoman construction habits.

Although Lole did not hold the official title of "mimarbaşı" in the "Hassa Mimarlar Ocağı", he was an important local figure in the city's construction

activities. Through building practice, his influence extends beyond the physicality he creates, contributing to the cultural and social landscape. Buildings characterized by the use of local materials, such as the distinctive limestone found in the region, and traditional construction techniques passed on through generations. Physical productions often contain ornamentation, geometric patterns and motifs, features that can be associated with the Armenian architectural tradition. These elements not only enhance the aesthetic appearance, but also contribute to the region's wider cultural and historical existence. Consequently, this study highlights the contribution of a local craftsman to Mardin's architectural heritage in the Late Ottoman. The buildings, in which Lole's activity can be seen, should be passed on to future generations as an essential social value. Whether for residential, religious, educational, or administrative functions, these buildings provide valuable insights into the architectural practices of the late Ottoman period and reveal how urban landscape was shaped.

This study not only presents the work of a craftsman, but also emphasizes the importance of preserving the cultural heritage, which plays a role in today's society. The conservation provides a chance for future generations to learn about the historical values reflected in the rich architectural heritage passed on to them. It ensures that they can recognize the historical, socio-cultural and architectural context of the time in which these buildings were built.

Kaynakça/References

- Acat Akgül, F. (2019). Mardin konak mimarisi: şahtana konağı. III. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildirileri, A. Akbaş, Z. Polat, M. C. Acar ve B. Toprak (ed.), Mardin Artuklu Üniversitesi Akademisyenleri Ortadoğu Araştırmaları Derneği, Mardin, 175-205.
- Acat Akgül, F. (2022). *12-15. yüzyıllarda mardin: kültürel ortam, eğitim yapıları ve kasımiye medresesi*. (Yüksek lisans tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Açıkyıldız Şengül, B. (2017). Mardin'de kültürlerarası yaşam: konut mimarisi bağlamında bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (27), 7-60.
- Aktürk, S. (2019). Sicil-i ahval kayıtlarına göre midyatlı memurlar. *Journal of History School*, 11(XXXV), 726-748.

- Akyüz, G. (1998). *Mardin ilinin merkezinde civar köylerinde ve ilçelerinde bulunan kiliselerin ve manastırların tarihi*. İstanbul: Resim Matbaacılık A.Ş.
- Alioğlu, E. F. (2000). *Mardin: şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Artut, A. [Adnan] (2014a, 2 Kasım). [Facebook durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10204275340516778&set=g.625393880891122> adresinden erişildi.
- Artut, A. [Adnan] (2014b, 24 Eylül). [Facebook durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10203974272470265&set=g.625393880891122> adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2017). Mardin- From Tales to Legends 8 Mart 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/delegations/turkiye/mardin-ales-legends_en?s=230 adresinden erişildi.
- Avşin Güneş, G. (2013). Hassa mimarlar ocağı ve mimar sinan. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII), 375-391.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., ve Ünsal, S. (2001). *Mardin (aşiret-cemaat-devlet)*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Aydın, S., Şimşek, D., ve Kutlu, İ. (2023). Exploring the loss of spatial relations and its implications for urban political ecologies: a case study of mardin. A. E. Çölgeçen, D. Şimşek, İ. Kutlu, M. Kırmızı ve S. Aydın (Der.), *Çağdaş kentlerin kurumsuzlaştırılması ya da yeniden kurumsallaştırılması* içinde (ss.247-274), Ankara: İdealkent Yay.
- Aydın, H. (2019). *Mardin mor efrem manastırı kilisesi koruma ve restorasyon önerisi*. (Yüksek lisans tezi), Türkiye ulusal tez merkezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Aykal, F. D., Kejanlı, D. T., ve Erbaş, M. (2018). Mardin kent dokusunda mimari ikonların kent bütünündeki algısının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 518-528.
- Aytekin, O. ve Gülcan, Ö. (2019). Anıtsal kültür varlıklarının müze olarak kullanılması çerçevesinde mardin müzesi ve sakıp sabancı mardin kent müzesi. G. Yılmaz, R. Çavuşoğlu ve M. Kulaz (Der.), *Arkeoloji ve sanat tarihi araştırmaları: yapılar, buluntular, müzeler, çizim ve fotoğraflar eşliğinde* içinde (ss. 204-238). İstanbul: Hiperyayın.
- Baydar, G. (2012). *Osmanlı – türk mimarlarında meslekleşme*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Baydaş, Ö. G. (2007). *Diyarbakır ve mardin'deki tarihi kamu yapıları*. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Bekar, İ., Kutlu, I., ve Ergün, R. (2024). Importance performance analysis for sustainability of reused historical building: mardin sabancı city museum and art gallery. *Open House International*, 49(3), 550-573.

- Bekin, D. (2009). *Tarihin ışığında mardin*. Ankara: GenPa A.Ş.
- Bilgiç, U., ve Avşın, A. (2023). Mimar sinan'ın biyografileri ve osmanlı arşiv belgeleri ışığında büyükçekmece (kanuni sultan süleyman) köprüsü onarımları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 32(2), 577-607.
- Cezar, M. (1973). *Sanatta batıya açılış ve osman hamdi bey*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çerme, T. (2008). Zengin eski kent dokuları birikimine sahip mardin. *Arkitekt*, (517), 33-38.
- Dağdelen, İ. (2006). Sicill-i ahval defterleri ve sicill-i ahval defterlerinde kayıtlı mardin doğumlu osmanlı devlet adamları. I Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, İ. Özcoşar ve H. H. Güneş (ed.), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, Mardin, 609-620.
- Değirmenci, E. ve Pilehvarian, N. K. (2018). 19. yüzyılda viyana ve otto wagner. *GRID-Architecture Planning and Design Journal*, 1(2), 109-138.
- Deveci, Y. (2006). Mardin ermenileri. I Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, İ. Özcoşar ve H. H. Güneş (ed.), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, Mardin, 553-569.
- Dinç, F. (2021). İslam inşâ hukukunun mardin kent mekânına yansımaları (11.-19. yy). *Mukaddime*, 12(2), 307-346.
- Düzenli, E. ve Düzenli, H. İ. (2020). Mardin'de iki modern inşaa: mardin kışlası ve müzeye dönüşümü. *İdealkent*, 11(30), 648-677.
- Düzenli, H. İ. ve Taşar, E. S. (2012). Mardin'de tarih, bina ve mimarlık katmanları: 19. yy. hükümet konağından 21. yy. mimarlık fakültesine dönüşümün hikayesi. *Arredamento Mimarlık*, (254), 64-78.
- Erdem, N. (2013). Mardin'de Süryani, Ermeni Kültürü ve Bilginin Yokoluşu. 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.arkitera.com/gorus/mardinde-suryani-ermenii-kulturu-ve-bilginin-yokolusu/> adresinden erişildi.
- Erdoğan, A. (2013). Mardinli bir plancıdan "mardin'de zaman" üzerine. *İdealkent*, 4(9), 232-265.
- Ertuğrul, A. (2017). Tarihi mardin sivil mimarlık örneği yapılarının yeniden kullanımları ve restorasyon süreçleri. Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu IX, R. F. Atay ve K. Ekinci (ed.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü, İstanbul, 193-206.
- Frisby, D. (1997). The metropolis as text: otto wagner and vienna's 'second renaissance'. *Culture, Theory and Critique*, 40(1), 1-16.
- Genç, S. (2021). *Mardin ili artuklu ilçesi ferit koç evi restorasyon önerisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Genç, S. ve Karadayı Yenice, T. (2022). Artuklu'da 19. yüzyıldan günümüze cumbalı bir yapı: ferit koç evi restorasyon önerisi. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (7), 105-127.

- Göncü, T. C. (2008). Dolmabahçe sarayının mimari kadrosu inşa süresi ve maliyeti üzerine yeni tespitler. *Kültür-Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 4, 59-72.
- Güvenç, Ö. (2021). *Osmanlı mimarlık dilinin yeniden üretimi*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Güvenç, Ö. F., ve Divleli, A. A. (2012). Atfedilen meslek ve yapıların izinde mardin’li ‘mimarbaşı lole’yi anlamlandırmak, VII. International Sinan Symposium: Trace, V. Özek, G. Dalgıç ve G. Karakaya (ed.), Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Edirne, 197-201.
- Hançer, E. (2007). Sultanın mimarları balyanlar. *Atlas*, 177, 96-108.
- Hocasaryan, A. (2010). Mardinli Mimarbaşı Lole Serkiz Gize. 28 Şubat 2024 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/65369720-Mardin-li-mimarbas-i-lole-serkiz-gizo-sarkiz-sarkiz-sarkis-serkis-sarkoz-lole-lole-levon-gilo.html> adresinden erişildi.
- Kalak, D., Güleç Özer, D., ve Aydın, S. (2023). Experiencing cultural heritage through gamification: mardin orphanage. Proceedings of the International Conference on Education and Research in Computer Aided Architectural Design in Europe, W. Dokonal, U. Hirschberg ve G. Wurzer (ed.), Graz University of Technology, Graz, 671-680.
- Karaca, R. (2016). Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları ve Eserleri. 01 Mayıs 2024 tarihinde <https://hyetert.org/2016/03/04/batililasan-istanbulun-rum-mimarlari-ve-eserleri/> adresinden erişildi.
- Koçoğlu, H. (Yönetmen). (2013). *Büyükdedem mimarbaşı lole*. Ankara: GenPa A.Ş.
- Kolay, E. (2021). Batılılaşma dönemi osmanlı mimarlığında bir iktidar imgesi: balkon. *Mimarlık ve Yaşam*, 6(3), 1063-1080.
- Korey, A. (2024). The Architecture of Michelangelo's Laurentian Library. 28 Haziran 2024 tarihinde <https://www.arttrav.com/florence/laurentian-library/> adresinden erişildi.
- Köker, O. (2005). *Orlando carlo calumeno koleksiyonu’ndan kartpostallarla 100 yıl önce türkiye’de ermeniler*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Kutlu, İ., İlerisoy, Z. Y., ve Soyluk, A. (2022). Sequential approach of the re-using the historical military barrack in the old mardin heritage in turkey. *Conservator Património*, 40, 104-118.
- Kutlu, İ., ve Eray, S. S. (2021). Mardin idadi mektebinin mekânsal ve işlevsel değişimi üzerine bir değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 285-303.
- Lynch, K. (2010). *Kent imgesi*. (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2019). 1 Mart 2024 tarihinde <https://x.com/mardinilmem/status/1100020573827141632> adresinden erişildi.
- Mardin İli Kültür Envanteri. (2022). 25 Şubat 2024 tarihinde <https://www.dika.org.tr/assets/upload/dosyalar/mardin-kultur-envanteri-1-cilt.pdf> adresinden erişildi.

- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015a, 20 Ocak). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/601702673293480/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015b, 22 Eylül). Bir Zarafet Simgesi: İsmail Efendi Evi (Cumbalı Ev). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/712745685522511/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015c, 17 Aralık). Taşın Hayat Bulduğu Yapı: Mimarbaşı Lole Evi. [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/740917619371984/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2016, 27 Haziran). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/712745685522511/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği. (2023). 27 Şubat 2024 tarihinde https://twitter.com/Mardin_Valiligi/status/1724125926659633646 adresinden erişildi.
- Maridin Hotel. (t.y.). 05 Mayıs 2024 tarihinde <http://maridin.com/fotogaleri.asp?id=230&kategori=Foto%20Galeri> adresinden erişildi.
- McNeill, D. (2011). The 'bilbao effect'. S. S. Fainstein and S. Campbell (Der.), *Readings in urban theory* içinde (ss.303-318), West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- Noyan, S. (2008). *Mardin: bir şehir, bir malikane, sıradışı evler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Olgaç, F. (2002). *Mardin şehir rehberi*. Mardin Kültür, Turizm ve Tanıtım Derneği, Mardin: Mardinesi Matbaası.
- Ortaylı, İ. (1976). Tarihsel evrimi içinde mimarlar. *Mimarlık*, 76(3), 56-58.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, 2. baskı. İstanbul: Hil Yayın.
- Özkurt, M. Ç. (2016). *Tanzimat'tan cumhuriyet'e başkent istanbul'da ekonomi, siyaset ve mimarlık ilişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2019, 10 Kasım). Bir Zamanlar Mardin Yetiştirme Yurdu. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10219308639014334&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2021a, 12 Nisan). Bir Zamanlar Mardin Palas Oteli-1945. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde

- <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10223690981130148&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2021b, 25 Eylül). Bir Zamanlar Mardin'de Cumbalı Ev-1949. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10224665752258817&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022a, 26 Şubat). Bir Zamanlar Mardin Yatılı Mektebi-1931. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226381487551127&set=gm.7968573606547500&idovanity=677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022b, 29 Ağustos). Bir Zamanlar Mardin Şahkulubey Konağı-1978. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226381487551127&set=gm.7968573606547500&idovanity=677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022c, 28 Ekim). Bir Zamanlar Mardin Kız Öğretmen Okulu-1968. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226746650399970&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Permanyer, L., ve Levick, M. (1998). *Gaudi of barcelona*. New York: Rizzoli International Publications, Inc.
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu. (2009). Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi / Dilek Sabancı Sanat Galerisi Meydan Düzenlemesi Raporu Fotoğraf Dosyası.
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu. (t.y.). Cercis Murat Konağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri.
- Şenyurt, O. (2006). *Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme ve taahhüt sisteminin oluşumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2010). II. Abdülhamit döneminde iki ünlü saray mimarının siyasi ilişkileri. *Journal of International Social Research*, 3(11), 539-548.
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim ve dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tanju, B. (1999). *1908-1946 Türkiye mimarlığının kavramsal çerçevesi*. (Doktora Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tanju, B. (2002). Osmanlı mimarlık pratiğini çevreleyen zihniyet dünyası. A. U. Peker (Der.), *2000'den kesitler 1: osmanlı'da mekanlar / zamanlar / insanlar* içinde (ss. 1-8). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

- Taş, M. (2003). Osmanlı'dan günümüze yapı üretiminde mimarlık meslek örgütlenmesinin gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 203-214.
- Ternon, Y. (2013). *Mardin 1915 bir yıkımın patolojik anatomisi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Turan, Ş. (2020). Mimarbaşı. TDV İslâm Ansiklopedisi, 02 Mart 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mimarbasi> adresinden erişildi.
- Url-1: Gazipaşa İlkokulu – Mardin. 02 Mart 2024 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/gazipasa-lkokulu> adresinden erişildi.
- Varuy, M. (2012, 6 Ağustos). Mardin'in Şaşırtan Kadınları. 10 Mart 2024 tarihinde <https://meralvaruy-yazgi.com/page/95/> adresinden erişildi.
- Wharton, A. (2015). Localism in the late nineteenth century armenian churches of ottoman upper mesopotamia. *Proceedings of the Christian Art under Muslim Rule*, M. L. Hartmuth (ed.), Netherlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, 19-60.
- Wharton-Durgaryan, A. (2022). Open for business? the stylistic choices and symbolic vocabulary of post-reform armenian mansions in mardin and bitlis. *Études arméniennes contemporaines*, (14), 119-160.
- Yalçın, B. [Burcu] (2018, 6 Mayıs). [Foursquare durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://tr.foursquare.com/v/mor-efremmanastiri/523e9f91498e698439fcb69?openPhotoId=5aaecf0b2632ec002cae551e> adresinden erişildi.
- Yeşilbaş, E. (2018). Mardin çarşılarının tarihî ve mimarî özelliklerine dair tespitler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 97-117.
- Yeşilbaş, E. (2019). Mardin şahtana konağı ve restorasyonuna dair gözlemler. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 16-38.
- Zucker, S. [Steven] (2014, 31 Mart). Alberti, Palazzo Rucellai. [Flickr durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.flickr.com/photos/profzucker/15876451506/> adresinden erişildi.

İzzettin Kutlu

2017-2018 yıllarında Avrasya Üniversitesi'nde akademik görevine başladı. 2019'dan bugüne Mardin Artuklu Üniversitesi'nde çalışmaktadır. 2016'da Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Fakültesini birincilik ile tamamladı ve aynı yıl Gazi Üniversitesi'nde yüksek lisans programına kayıt yaptırdı. 2019'da tamamladığı yüksek lisans eğitimin ardından aynı yıl doktora eğitimine başlamış ve 2023'te "*Tarihi Yapıların Strüktürel Analizinde Fotogrametrik Modelleme Tekniği Kullanımının Artuklu Dönemi Eserlerinden Melik Mahmut Camii ve Mardin Ulu Camii Örnekleri Üzerinden Değerlendirilmesi*" başlıklı tezi ile doktora eğitimini tamamladı.

Çalışma alanları tarihi çevre, koruma ve tarihi yapıların strüktürel durumlarını kapsamaktadır.

Started his academic career at Avrasya University between 2017-2018. Currently Working at Mardin Artuklu University since 2019. Graduated in 2016 from Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Architecture with the first degree and started his post-graduate education at Gazi University in the same year. After completing master program in 2019, started PhD education in the same year and completed PhD research in 2023 with the thesis titled "Evaluation of the Use of Photogrammetric Modelling Technique in Structural Analysis of Historical Buildings on the Examples of Melik Mahmut Mosque and Mardin Great Mosque of Artuqid Period". Research interests include historical environments, conservation and structural conditions of historical buildings.

E-posta: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

Deryanur Şimşek

Mimarlık lisans programından mezun olduktan sonra 2018'de İstanbul Teknik Üniversitesi Kentsel Tasarım Yüksek lisans programına başladı. Yüksek lisans tezi olarak "Kentsel Kayıp Mekanların Oluşmasında Raylı Sistem Hattının Etkileri: Bakırköy-Kazlıçeşme Hattı Üzerinden Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmayı tamamladı. 2022'de yüksek lisans programından mezun olduktan sonra, İTÜ Mimari Tasarımda Bilişim doktora programına kayıt oldu. 2021'den bugüne Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Kentsel ölçekte çeşitli yarışmalara katılmış, tarihi kentlerin korunması ve güncel araştırmaların yapılmasında bilişim araçlarını kullanmaktadır. Kent, kent tarihi, kentsel politika ve kentsel tasarımda bilişim konularında çalışmalar yürütmektedir.

Started the Urban Design Master Program at ITU in 2018. Completed the master thesis titled "The Effects of the Rail System Line in the Formation of Urban Lost Spaces: An Evaluation on the Bakırköy-Kazlıçeşme Line" and began ITU Architectural Design Computing PhD program in 2022. Currently working as a research assistant at Mardin Artuklu University Department of Architecture since 2021. Participated in various competitions at the urban scale and uses informatics tools in the preservation and current research of historical cities. Fields of study include city, urban history, urban policy and informatics in urban design.

E-posta: deryanursimsek@artuklu.edu.tr